

İslam'ı Doğru Anlıyor muyuz?

Ali Bardakoğlu, Kuramer yayınları. İstanbul 2019. 371 sf.

MUHAMMET AYDIN *

Türkiye'nin 16. Diyanet İşleri Başkanı olarak (2003-2010) görev ifa eden Ali Bardakoğlu'nun çalışmasının tanıtımını yapmak istedik. Ülkemizde tanınan bir akademisyen olması ve DİB'de uzun yıllar başkanlık yapması hasebiyle dini düşüncenin dünü, bugünü ve sorunlarına yönelik ele aldığı eseri oldukça değer-

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı,
maydin@gumushane.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0099-9024

lidir. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Kitabın tanıtımına geçmeden evvel bölümlerini ve bölümlerde öne çıkan başlıkları takdim etmek uygun olacaktır.

İlk bölüm “İslam, Anlamak, inanmak ve yaşamak”; ikinci bölüm “Din sorumluluk ve içtenlik”; üçüncü bölüm “Dini hayat ahlak ve hikmet”; dördüncü bölüm “Toplumsal hayat güven barış ve esenlik” ve beşinci bölüm “Söyleşiler” şeklinde tasarlanmıştır.

Yazar öncelikle dinin tanımını yaparak insana düşen rollerden söz etmektedir. Zira dini, anahtar teslimi bir dünya mutluluğunun garantisi, en ince ayrıntısına kadar projelendirilmiş paket bir iyilik ve doğruluk projesi, karşılaşılan bütün sorunları çözecek sihirli bir değnek ya da bireyi alıp son noktaya kadar hasarsız ulaştıracak bir saadet treni gibi göremeyiz. Din Yüce yaratanın insanın dünya hayatına dair muradı, dünyaya gönderdiği insana olan ilgi ve desteği/inayet, yol göstermesi/hidayet ve onun her davranışının kendi katındaki değer ve karşılığını açıklayan bir bildirimdir/beyan. Bunun sonrasını dinin hitabına muhatap olacak olan insan getirecek, başlatılan yolculuğunu kendi sa'y ve gayretiyle tamamlayacaktır. (Bardakoğlu, 2019: 25) Bardakoğlu güncel bir soruna temas eder. Sorun “dinin çoğu zaman birçok kesimin katıldığı bir tartışmaya dönüşme potansiyelini içinde barındırmasıdır.” Yazar muhtemel iki sebebi zikreder: “Dinin üst değerleri ve yüksek idealleri temsil etmesi, bunun için de farklı sebeplerden kaynaklanan bir dizi olumsuzlukla boğuşan günümüz insanının son çare olarak gördüğü dinden ve dinin anlatımından beklentilerini yükseltmeleridir. Bir diğer sebep de hızlı ve kolay iletişimin hayatımızı yönlendirdiği çağımızda dini konularda birbiriyle çelişen bilgilerin kafaları karıştırması, ayrıca İslam dininin doğrudan bireyi hitap alan seslenişinin insanlara verdiği özgüvenin de etkisiyle her kesimin konuya müdahil olmayı istemesidir.” (Bardakoğlu, 2019: 27)

Günümüzde dini düşünce üzerindeki sorunları konuşurken tarihsel gelişmeleri, din-siyaset ilişkilerini doğru değerlendirmek gerekir. İslam coğrafyasının gelişmesi farklı kültürlerle karşılaşmayı ve beraberinde düşüncede zenginliği getirmiştir. “Ancak imparatorluklar kurulup hilafet güçlenince, meşruiyet arayışının ve istikrarı koruma arzusunun ilk hedefi dini düşüncenin zaptu rapt altına alınması oldu. Öte yandan dini konularda kişisel ilmi görüş/rey ve yorum özellikle yeni bölgelerde doğal bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmışken, Emeviler döneminde başlayan rey/yorum karşıtlığı Abbasiler döneminde iyice

baskın hale geldi ve destek buldu. İlim çevreleri ile siyasal iktidarlar arasında ilişki sıkılaştı. İktidar tarafı haliyle kendi stratejisine uygun bir tutum sergileyerek yerine göre bir kesim ulema ile dayanışma içinde olurken bir başka kesimin sert muhalefetiyle karşılaştı. Dini argümanlar her bir taraf için daima önemli bir meşruiyet kaynağı oldu. Fakat iktidar sahipleri, iktidarlara güçlendikçe gerek Ehli hadis gerekse Ehli rey cephesinden gelsin, ulemanın din adına muhalefet üretmesine hiç müsamaha göstermedi.” (Bardakoğlu, 2019: 33)

Yazar aslında dini düşünce üzerindeki problemlere değinirken çözüme ilişkin temel doneler de sunmaktadır. Söz gelimi modern dönemde din anlatımına dair söylemleri yedi başlık altında toplamaktadır. 1. Kuşatıcı ve ideolojik söylem, 2. Ötekileştirici ve dışlayıcı tutum, 3. Buyurgan ve yargılayıcı üslup, 4. Ahlakiliği ve dinin amaçlarını ikinci plana iten şekilcilik ve kuralcılık, 5. Dogmatizm ve kutsala yaslanma, 6. Çoktan seçmeli çözüm ve 7. Magazin ve menakıp tutkusu. Son maddedeki sorunsalı yazardan takip edelim: “Melankali ve hüzün bir duygu paylaşımıdır ve rasyonelliğin dışarıda bırakıldığı bir birliktelik sağlar. Şia dünyasında hüzün ve matem asırlarca insanları birbirine kenetlemekte, üretilen öteki algısı da bu birlikteliği pekiştirmektedir. Sünni kesimde de aynı hüzün, gözyaşı ve melankolik menkıbecilik farklı sembol, figür ve olaylar kullanılarak, mesela sahabe, siyerden seçilmiş anekdotlar ve evliya kültü üzerinden yapılmaktadır. Ancak bu yol, insanların sadece tarihe ve olaylara duygusal bakışını beslemekle kalmaz, bu insanlar din ve hayatı pesimist, kaderci ve edilgen bir gözle okumaya daha kolay inandırılabilir ve sevk edilebilir hale gelirler. Artık onlar için rasyonellik ve olup bitene eleştirel bakış geride kalmıştır. Öteden beri hem Şii hem de Sünni dünyada menkıbeci, melankolik ve kaderci din anlatımının siyasal iktidarlar tarafından da destek görmekte oluşu bu yüzden olmalıdır.” (Bardakoğlu, 2019: 65)

Bardakoğlu günümüzdeki din eğitim ve öğretimini, metin merkezli öğretim; zaman ve mekândan soyutlama; dini ilimlerin yalnızlaştırılması; şekil ve öz; hakikat tekelsizliği ve birey bilinci başlıkları üzerinden ele alarak değerlendirmektedir. İçinde bulunduğu ulema sınıfını zaman zaman sert ifadelerle tenkid eden yazara göre din ulemasının yapması gereken, münferit olaylara fetva veya hile yoluyla çıkış gibi palyatif yolları zorlamak değil, selef alimlerinin yaptığı gibi yeni durumlara uygun yeni yaklaşımlar sergilemek, temel metinler telif etmek olmalıydı. Yazarın bu yargısından klasik literatüre mesafeli olduğu düşünülmemelidir. Hatta bu literatürü bilmeden klasik metinlere vakıf olunma-

dan yeterli bir din eğitimi-öğretimi de yapılamaz. Ancak burada asıl mesele, bu kaynakları nasıl algıladığımız ve okuttuğumuzdur. Yazarın bu konudaki metodolojik tespitleri yerindedir. Klasik metinleri öne çıkarırken ne hikmetse, dini ilimlerin gelişimine ve bilgi birikimine olan beşeri ve insani katkıyı görmek istemeyiz. Kütüphaneleri dolduran dini literatürdeki bilgilerin kahir ekseriyetinin neticede bir rey ve yorumdan yani içtihadattan ibaret olduğunu bir türlü kabullenemeyiz. Bu bilgileri dokunulmaz ve eleştirilemez yaptığımızda onları yücelttiğimizi düşünürüz. Hele bir görüşü tarihle, toplumsal şartlarla, dönemin imkân ve kültürüyle irtibatlandırdığımızda onun zayıflayacağını zannederiz. Hâlbuki o dönem âlimlerimizin görüşlerinin gücü, boşluğa konuşulmuş olmasından değil, belli bir gerçekliğe, ihtiyaç ve olguya cevap oluşundan kaynaklanmaktadır. (Bardakoğlu, 2019: 81)

Bardakoğlu anlama sorunu hakkında da problemi ortaya koymayı denemektedir. İslam dünyasında kültürel kodlarla yaşanan İslam veya halk İslam'ı düzeyinde değil ama metodolojik ve entelektüel düzeyde bir İslam'ı anlama sorunu bulunmaktadır. İslam'ın ilk yüzyıllarında müçtehid alimler hem kendilerine intikal eden dini metinlerin anlamını ve gelenek içinde farklı anlamaları hem de içinde buldukları olguyu ve dinin genel amaçlarını birlikte gözönüne almış ve bundan bir senteze vararak çözüm üretmişlerdir. Ne var ki, ilerleyen zaman dilimlerinde birçok saikin sonucu olarak entelektüel anlama ve dini düşüncenin kendini yenileme kapasitesi zayıflamış, bu hal son yüzyıllarda daha da belirgin hale gelmiştir. Burada mesele, dinin ana metinlerinin literal anlamını belirlemede ve bilmede değil, o anlamın kapsamını, yorumun sınırlarını, anlamın bugüne nasıl taşınacağını, nasıl güncellenip hayatın içine katılacağını belirlemede odaklanmaktadır. Şöyle ki "İlk yapılması gereken Müslümanlar arasındaki farklı din anlayışlarının ve bunların hayat tarzına dönüşmesinin hak-batıl, hidayet-dalalet, iman-küfür gibi akidevi eksende değil, isabetli-isabetsiz, doğru-yanlış gibi tanımlamalar üstüne kurulmuş eleştirel ve analitik bir yaklaşımla ele alınması, benimseyeceğimiz görüşün de neticede sübjektif ve zanni karakterde olacağını akıldan çıkarılmamasıdır. İslam'da tek dini otoritenin Hz. Peygamber olduğunu, onun dışında ulema ve meşayih taifesinin, devlet ricalinin dini nitelikte bir otoriteye sahip olmadığını, İslam'ı anlamının hiçbir zümre/sınıfa tahsis edilemeyeceğini de göz önünde tutmak zorundayız." (Bardakoğlu, 2019: 114)

Kitapta dikkat çeken başlıklardan bir tanesi de "Yorumda çoğulculuk ve si-

villik”tir. Gelenekle ilişkimizin keyfiyeti konusunda Bardakoğlu şunları dile getirmektedir. “Onu kendi hakikat iddiamızın, hatta dayatmamızın malzemesini tedarik edebileceğimiz bir ambar gibi düşünürsek, hakikaten geleneği hiç anlamadık demektir. Rey ehlinin açtığı içtihat yolu ve yorum imkânı Müslümanlar için yeni ve farklı şartlar altında dindar olmanın, dindarlığını kendi şartları içinde yaşayabilmenin belki de yegâne imkânı idi. İctihat ve yorum başladığında çok seslilik ve çoğulculuk kaçınılmaz olur. Onu da ancak hoşgörü ikliminde yaşatabilirsiniz. Tarihte de böyle olmuştur. Bizim rey/ıctihat geleneğimiz son derece müsamahalı ve çok seslidir...” Sivil dile gelince, “dini ilim ve yorum geleneğinin çoğulcu karakterinin yanında sivil karakteri de son derece önemlidir. Geçmiş ulemamız hiçbir zaman kendi görüşünü Allah adına nakletmemiştir. Kutsal bilgi olarak değil, sivil bir renk olarak kavl/kişisel görüş olarak söylemiştir. Bunu ifade için de kavl ve rey gibi son derece iddiasız ve mütevazı kelimeler seçilmiştir.” (Bardakoğlu, 2019: 145) Yazarın fıkıh alanında uzman olması hasebiyle fıkha dair tespitleri de dikkat çekmektedir. Nitekim Bardakoğlu, modern dönemdeki fikri sorunu fıkıh üzerinden örneklendirerek açıklamaktadır. “Tarihi süreçte fıkıhçılar kendilerine gelen rivayet ve metnin tikel kural ve örneklerini soyutlamaya çalıştılar ve belli ölçüde bunu başardılar. Ama zaman ilerledikçe klasik fıkıh öğretisi giderek bir eğitim-öğretim malzemesi olarak sabitlendi, fıkıh düşüncesi donuklaştı. Bugünkü birçok sorununuzun kilitlenmiş olmasının bir sebebi de günümüz fıkıh anlayışıdır. Bugün fıkıhçılarımız günümüz sorunlarını eski dönemin kalıpları ve eski dönem toplumları için gayet uygun fakat bugün için artık güncelliğini, hatta geçerliliğini yitirmiş olan formüller üzerinden aşmaya çalışıyor. Ama biz dini, normatif kurallara ve tikel örneklere indirirsek, din, şeriat ve fıkıh arasındaki farklılıkları görmezden gelirsek o zaman tek hakikatçi eğilimler ve baskılar din olur; hatta dinin siyasallaşması ve iktidar mücadelesi cihada dönüşür.” (Bardakoğlu, 2019: 181) Yazarın dile getirdiği kimi eleştirilerde karşı görüşler mutlaka söz konusu olabilir. Ancak şunu bilimselliğin/objektifliğin ve hakkaniyetin gereği olarak söylemek gerekir ki, yazar metodolojik tarzda eleştirilerini dile getirmekte ve dini düşüncenin sorunları üzerine son/nihai söz iddasında bulunmamaktadır. Keza geleneğe kategorik yaklaşmamakta, geleneğin tarihsel olarak görevini ifa ettiğini belirtmektedir. Ancak bugün için yeterli olmadığı tespitini yaparak çözüme dair düşüncelerini/eleştirilerini sıralamaktadır.

“Tasavvuf ve tarikatlar” başlığında önce, tarikat örgütlenmesini ve dini ce-

maatleşmeyi tasavvufun ayırmak gerektiğini söyler. Zira İslam tasavvuf düşüncesi İslam'ın son derece önemli felsefi, zihni, ahlaki ve derüni boyutudur. Öte taraftan tasavvuf söylemi/iddiasıyla oluşturulan edebiyat/literatür/kavramlar üzerinden bazı tespitlerde bulunmaktadır. “Dinde gizem arttıkça dini duygu ve arayışların istismar edilme ihtimali de artar. Şahıslara kurtarıcılık, dünyaya tasarruf, hatta Levh-i Mahfuz'a/ilahi takdire müdahaleye kadar uzanan bir kutsiyet ve otorite izafe eden ve bunun delillerini de Kur'an'ın satırları arasında arayanların iddia ettiğinin aksine İslam apaçık bir din, Kur'an apaçık bir kitaptır... Tarikat örgütlenmesinin ve dini cemaatçiliğin hâlihazır söylemi dinin akide esaslarıyla çatışma halindedir, Kur'an'la çatışma halindedir. Kur'an'ın veli/evliya, vesile, râbıta, zâhir-bâtın, Mûsa-Hızır gibi isim ve kavramlarına hiç alakası olmayan anlamlar yükleyip, yani açıkçası onları tahrif edip kendi indî/sübjektif öğreti ve tasavvurlarına Kur'an'ı şahit getirmek Kur'an'la çatışmayı göze almak demektir.” (Bardakoğlu, 2019: 268) Bunların dışında zekât fıkhi, günümüzde zekât, kayıt dışı din pazarı, katılım bankacılığı, ortak değerlerimiz, Batı ve İslamofobi ve helal gıda gibi ilgi çeken son derece güncel konulara dair Bardakoğlu'nun yorum ve tespitlerini görebilirsiniz. Eserin son kısmında da kendisiyle yapılan söyleşilere yer verilmiştir.

Sonuç olarak hem akademi tecrübesine hem de Diyanet İşleri Başkanlığı gibi son derece önemli bir kuruma başkanlık yapması sebebiyle Bardakoğlu'nun yorum ve tespitleri hakikaten çarpıcı ve önemlidir. Yazarın yorumlarında dikkatimizi çeken husus, yüksek sorumluluk gereği dini düşüncenin dün, bugün ve yarınına ilişkin sorunlarını/meselelerini ele alırken bunlarla yüzleşmekten/hesaplaşmaktan imtina etmemesidir. Yazarın bu konulardaki tespitleri nihai hükümler/önergeler olarak düşünülmemelidir. Gerekçeli olmak kaydıyla her düşünürün bunlara cevaplar vermesi mümkündür. Yazar geleneği, önceki ulemayı nasıl gerekçeli olarak tenkit ediyorsa, zımnen kendisi de görüşlerinin isabet edip etmediği noktasında eleştiriye açık olduğunu ihsas etmektedir. Ancak o zaman dini düşüncenin sivil bir karakterde bu bakış açısıyla gelişmesinden söz etmek mümkün hale gelecektir. Eserin ele aldığı konuların güncelle ilişkin olması eseri önemli kılmaktadır. Ağır bir akademik dile sahip olmaması, üslubunun kapsayıcılığı, eğitim-öğretim/düşünsel sorunlarımıza dair konulara, mümkün/muhtemel çözümlere odaklanması kitaba değer katmaktadır. Bu haliyle eserin düşünce, kültür ve akademi hayatımıza değer katmaya aday bir eser olduğu söylenebilir.